

## ЗДАНЬ У ЗАМАЧКУ

### Праўдзівая аповесць

#### Тлумачэнне

Калі нас цікавяць тыя здарэнні, якія з'яўляюцца выключна плёнам нашай фанатазіі, дык яшчэ больш мусяць нас бавіць тыя, што заснаваныя на адной толькі праўдзе. Кароценькая гісторыя пад назваю “Здань у Замачку” належыць да гэтага шэрагу, усё, пра што тут расказваецца, насамрэч адбывалася ў маім доме. Паводле майго меркавання, апрача забавы, тут можа быць карысць у папярэджанні моладзі, схільнай лёгка верыць у звышнатуральныя з'явы, што трэба быць пільнымі перад аблуднымі ўяўленнямі, і што ніколі ў падобных акалічнасцях не варта ашчаджаць ні часу, ні высілкаў, каб высветліць, адкуль жа бяруцца тыя зваблівыя здані. У мяне дзеялася толькі тое, што было магчыма пры ўжыванні самых простых сродкаў. А каб на ўзмацненне тых страхоццяў выкарыстаць вызваленыя мастацтвы і дакладныя навукі! Якіх толькі цудаў не можна было б здзейсніць з дапамогаю хіміі, фізікі ды механікі!? Найвялікшыя чарнакніжнікі былі нікім іншым, як вучонымі, розныя там Комусы ды Пінэці.

Была ў мяне яшчэ адна прычына для асвятлення гэтага здарэння, бо шмат хто чуў пра яго, але, як гэта часта здараецца, апавядаючы гісторыю новаму слухачу, кожны дадаваў нешта ў адпаведнасці з уласнымі ўражаннямі, але не заўсёды справядліва ў дачыненні да дзейных асобаў, а, можа, нават і крыўдна для некага з іх. У выніку бясконцых пераказаў яна змянілася да непазнавальнасці непрыемнай мне, дык выкарыстоўваючы спрыяльныя варункі, каб сказаць, як усё было, не марудзячы аддаю яе ў друк.

#### Да чытача

Пачынаючы пісаць гэтыя аповесці, я і не думала, што яны некалі будуць надрукаваныя, бо тады яшчэ неабходны быў асаблівы талент, каб напісаць добры раман. Аўтар мусіў ведаць свет, мець густ і тую далікатнасць для стварэння адпаведных вобразаў, каб шляхетны стыль у спалучэнні з дасціпнасцю дазвалялі без абразы пазнаваць сябе ў абмаляваным характары і выпраўляць памылкі, што рабіла раман карысным.

*Ніхто з вялікіх аўтараў не абмінуў гэтага жанру. Дзідро, Мантэск'ё, Русо, Вальтэр, як і шматлікія іншыя, не саромеліся выкарыстаць свой талент у падобных творах. Аднак час, калі так пісаць было цяжка, ужо мінуў, а пані дэ Лафаэт, дэ Рыкабоні і вялікая колькасць аўтарак ды аўтараў – раскоша і забава сваіх часоў – у сваіх кранальных аповесцях стваралі ўзоры добрага тону, сапраўднага кахання і цноты. Герой рамана быў прыкладам мужнасці, патрыётам, верным каханкам, добрым мужам, бацькам і пачцівым грамадзянінам, а гераіня была ўзорнаю гаспадыняю вернаю ў каханні. Гэтыя аповесці, якія ўслаўлялі стагоддзе Людовіка XIV і добрую частку XVIII, чыталіся з замілаваннем, нават з захапленнем. Гэтыя творы, хоць і лёгкага жанру, вартыя навек застацца ў памяці, але цяпер... ці мушу я казаць праўду? Для нас яны надта нудныя. Нашых маці лёгка мог расчуліць лёс Кларысы, Памелы і г. д., а нашы пачуцці патрабуюць больш рэзкіх узрушэнняў. Жахлівыя здані, істоты, якія наведваюцца з таго свету, навалніцы, землятрусы, поўныя духаў руіны старажытных замкаў, рабаўнікі ды здраднікі са штылетамі і атрутаю, забойствы, вязніцы – урэшце, д'яблы ды чараўніцы... Калі ўсё гэта сабраць разам, дык атрымаецца раман, якога жадае наша эпоха.*

*У мяне не такія вялікія амбіцыі, каб цешыць сябе думкаю, што я ўжо дасягнула нейкае ступені дасканаласці, але чытаючы падобныя творы, я вырашыла, што і для маіх аповесцяў, хоць яны – толькі цень твораў слаўных сучасных майстроў гэтага жанру, усё ж знойдзецца куточак у зборах, поўных гэтакіх кніжак. Няхай яны пабачаць свет, і бавяць тых, хто пажадае прысвяціць крыху часу, каб іх прачытаць. Аднак прашу сваіх чытачоў, каб яны ўстрымаліся ад крытыкі, ўважаючы на тое, што абразкі гэтыя я пісала толькі дзеля забавы. Не маючы прэтэнзій называцца пісьменніцаю і шануючы час, які я магла прысвяціць больш карысным заняткам, я ніколі не прыкладала дастаткова намаганняў для выпрацоўкі прывабнага стылю, які патрабуецца нават для менш значных рэчаў. Словам, я пісала нядбайна, мяркуючы, што пішу толькі для сябе, што мае аповесці ніхто болей не прачытае. Калі пазней я асмелілася дадаць іх на суд публікі, дык толькі ў спадзяванні, што творы не будуць лічыцца вартымі ўвагі сур'ёзнага крытыка, з увагі, што аўтарка не мае ніякае іншае мэты, апроч забавы.*

У чалавеку ёсць нешта неразгаданае, што выклікае жаданне патлумачыць гэта звышнатуральнымі з'явамі. Усё, чаго мы не можам зразумець, нас моцна вабіць. Як толькі надыходзіць змрок, а ў слабым святле зорак, здаецца, пачынаюць паўставаць доўгія цені на зямлі, нашу фантазію запаўняюць бессэнсоўныя мроі. Нам здаецца, што мы бачым і чуем, а калі зразумеем сутнасць зваблівай з'явы, дык шкадуем, што даведаліся, што нічога звышнатуральнага ў ёй няма. Пераважна жанчынам

прыпісваецца жаданне верыць ва ўсё, што абуджае іх жывую фантазію, але гэта не так, бо і мужчыны такія самыя. Цэламу роду чалавечаму ўласцівая гэта загана, калі яе можна назваць заганаю. Варта было б лепш меркаваць, што наша душа можа паразумецца з істотамі, якіх мы не спасцігаем пачуццямі, і што ёй перашкаджае матэрыяльная абалонка, каб рабіць пэўныя высновы. Тое, што гэткае выснова знаходзіць сваё месца ў мужчынскай галаве, як і ў жаночай, гэта пэўна. Нават у тых асобаў, што ўдаюць з сябе зухаў і стараюцца выконваць ролю тых, хто ні ўва што ня верыць. Напрыклад, тое здарэнне, што было ў мяне колькі гадоў таму, пераканаўча сведчыць, што ўсе, незалежна ад полу ці узросту, якімі б ні былі яны разумнымі, але ўсе аднолькава слабыя, бо гатовыя верыць у звышнатуральныя з'явы, калі не здольныя ўбачыць, што гэта прыродная, натуральная з'ява.

Я была ў вёсцы ў таварыстве двух асобаў, якія хоць і былі вельмі разумнымі і дасведчанымі, але не маглі пагадзіцца між сабою ў ніводным пытанні, бо моцна розніліся характарамі. Гэта стымулявала іх да бясконцых размоваў. Гэтыя асобы яшчэ жывыя, дык ім, магчыма, было б прыкра, прачытаць свае прозвішчы ў звязку з гэтым здарэннем, таму я назаву іх іначай. Ідалія, гэтак будзе звацца таварышка мае самотнасці, разумная панна са шматлікімі талентамі. Эдмунд – меланхалічны, абазнаны ў мастацтвах, дасканала малое і вельмі пачцівы. Гэтыя асобы, жывучы паўтары гады разам са мною ў вёсцы, былі маім таварыствам. Супярэчліваць іх характараў якраз прыдалася, бо наша розніца ў спосабе мыслення не давала ў смутку маўчаць. Мы часта гневаліся на Эдмунда, бо ён даводзіў, нібыта наш пол не здольны да захавання таямніц, што мы баімся звышнатуральных рэчаў, верым у розныя забабоны і не заканчваем ніводнае справы, як мае быць. Невядома, колькі б ён нагаварыў нам гэтых жа прыемных рэчаў, каб аднойчы гэтыя размовы не былі перапыненыя надзвычайным чынам, што змусіла яго забыцца на ўсё ранейшае.

Маё жытло знаходзіцца ў дзікім месцы. Здаецца, што змрочная варажбітка стварала тут для сябе прывабны куточак. Пушча, нібы бясконцая, узгоркі, азёры і два старажытныя замкі. Адзін з іх, на выспе сярод возера, даўно ўжо ператвораны ў смутны кляштар, а другі стаіць на лузе сярод красак. Дрэвы ды розныя расліны ўжо цалкам запаланілі старадаўнія пабудовы колішніх валадароў гэтай мясцовасці, вядомых як князі З...х, гэтак і называецца паселішча, якое было колісь цэнтрам гэтае дзяржавы. Замак узвышаўся на пагорку, а рэшткі колішніх муроў ужо цяжка было адшукаць. На месцы высокіх валоў шумеў гай, і, нібы тут працавала рука вялікага майстра, месца даўняга дзядзінца ператварылася ў вольную прастору, парослую, як для аздобы, сям-там дрэўцамі. Да гэтага месца можна падыйсці толькі з двух супрацьлеглых бакоў. З аднаго – відаць невялікую паляну, а далей – цёмную пушчу, з іншага – вялікае возера і высокую вежу са званамі, што часам тужліва азваюцца,

паглыбляючы ўласцівую гэтаму месцу меланхалічнасць. З часу, калі лёс наканавы мне пасяліцца ў гэтай вёсцы, там было маё ўлюбёнае месца, дзе я любіла спачыць пасля доўгага шпацыру. Я зрабіла там будан, каб хавацца ад буры ці дажджу, калі занадта забавіўшыся чытаннем ці заглыбіўшыся ў думкі трапляла ў непагадзь. І шмат разоў, калі я там знаходзілася, мінулыя вякі быццам усплывалі ў маіх думках, а ў маім гарачым уяўленні блукалі цені старажытных жыхароў гэтага колісь люднага і апусцелага цяпер месца. Аднак неўзабаве, дзякуючы надзвычайнаму здарэнню, летуценні аматараў гэтых бязлюдных мясцін, сталі рэчаіснасцю. Адночы, паводле свайго звычаю, я пайшла з кніжкаю ў тое месца, якое да гэтае пары ўсе называлі Замачкам<sup>1</sup>, а ранак быў цудоўны, дык я загадала прынесці туды сняданак. Калі ён быў скончаны, слугі адышлі, і я засталася адна. Я чытала надта доўга і, заўважыўшы па сонцы, што поўдзень ужо мінуў, збіралася вяртацца дадому, калі заўважыла паблізу кавалера на кані. Гэта быў Эдмунд, які пасля сваёй прагулкі не знайшоў мяне ў доме і здагадаўся, што я, напэўна, у Замачку. Я паднялася, ён хацеў саскочыць з каня, але тут енк, які, здавалася, пачуўся з-пад зямлі паміж мною і канём, затрымаў яго ў сядле, а я не здолела крануцца з месца. Калі мінула першае здзіўленне, мы пачалі шукаць прычыну гэтага дзіўнага енку, але нашы намаганні былі марныя. Мы прабеглі па гаю, які ў сярэдзіне верасня, калі лістота ўжо ападала, праглядаўся навывлёт. Вялікая паляна была зусім пустая, усё было як на далоні, але мы ня ўбачылі нават птушкі ў паветры. Цішыня, якая панавала навокал, не дазваляла меркаваць, што прычынаю енку мог быць вецер, які падзьмуў сярод дрэваў. Званы маўчалі, быў полудзень, абед затрымаў жыхароў у дамах. Увогуле, ніводная прычына, як мы не стараліся, не прыходзіла нам у галаву, што гэта быў за жахлівы і пранізлівы енк, які, тут не было сумневу, сыходзіў з-пад зямлі, проста з-пад нашых ног. Дадому мы вярнуліся, моцна ўзрушаныя гэтым здарэннем. Эдмунд яшчэ доўга шукаў фізічныя тлумачэнні тае з'явы і ўрэшце прызнаў, што знайсці іх не можа, але згадзіўся, што там, аднак, мусіла быць нешта, чаго мы не заўважылі, што, напэўна, гэта паўторыцца, дык, можа, другі раз мы здолеем зразумець тое, чаго дагэтуль не маглі. Цэлы дзень і аж да глыбокае ночы мы правялі ў размовах пра розныя падобныя незразумелыя з'явы. У выніку загаварылі пра розныя здані. Эдмунд, паводле свайго звычаю, аспрэчваў магчымасць існавання рэчаў, якія немагчыма спасцігнуць розумам, даводзячы, што ўсё дзеецца натуральным чынам, варта толькі тую з'яву добра даследаваць. Ідалія падтрымала слухнасць гэтае высновы. Я імкнулася давесці, што могуць быць з'явы, якія мы не можам зразумець, і ў якасці прыкладу прывяла здарэнні, вядомыя нам з гісторыі. Здань Пампея на афрыканскіх берагах, калі яму явіўся Геній Рыма і прадказаў смерць; той, хто явіўся Бруту; расповеды

---

<sup>1</sup> Мясцовасць у ваколіцах Вільні.

Плінія пра свайго нявольніка; ды шмат іншых. Але марныя былі мае намаганні, Ідалія і Эдмунд першы раз у згодзе між сабою стараліся аспрэчыць маё меркаванне. Але я засталася пры сваім, і мы разышліся. Назаўтра кожны з нас, здавалася, ужо забыў, што здарылася, і пра што мы так доўга гутарылі. А праз некалькі дзён я ўбачыла Эдмунда моцна збянтэжанага. Ён з цікаўнасцю хадзіў па пакоях, зазіраў ва ўсе апартаменты, здавалася, лічыў людзей і дапытваўся, ці не выходзіў хто з жаночае прыслугі, але кожную ён знаходзіў на месцы за вызначаным заняткам. Вельмі зацікаўлена ён распытваў, ці не шпацыраваў хто чужы ў Замачку, завітаўшы праездам, але ўсе адказвалі яму, што нікога не было, нікога не бачылі. Мы хацелі даведацца, чым выкліканыя гэтыя распыты. Напачатку Эдмунд стрымліваўся, каб даць нам нешта зразумець, але не ў сілах больш хаваць здзіўлення, а, можа, нават страху, ён раскажаў нам ўсё.

– Шаноўныя пані памятаюць, як колькі дзён таму енк, пачуты намі ў Замачку, які мы не маглі зразумець, затлуміў нам галовы. Здаецца, пані здолелі забыць пра гэта, але са мною было іначай. Мне неабходна было здагадацца, у чым тут прычына, і я кожны дзень хадзіў на тое месца, але нічога не пачуў і не ўбачыў. Сёння ранкам тая ж цікаўнасць пагнала мяне ў гай, і там я ўбачыў асобу, якая сядзела каля будана. Ubачыўшы яе постаць, я быў перакананы, што гэта не магла быць ніводная з вас, шаноўныя пані, бо аkurat перад гэтым я пакінуў вас у вашых пакоях. Тая асоба трымала на каленях вялікую чорную кнігу і, здавалася, уважліва чытала. З галавы да ног яна была акрытая цёмным вэлюмам, здзіўленне і цікаўнасць падштурхнулi мяне хутчэй пайсці да яе. Але мае крокі перапынілі яе чытанне. Яна павярнулася да мяне, паднялася, зрабіла пару крокаў і знікла ў хмызах. Я быў зусім блізка, мог яе схапіць, аднак, нідзе не мог яе знайсці, хоць шмат часу патраціў на пошукі. Ідалія зарагатала, я паціснула плячыма:

– Гэта гарачка, – сказала я, – альбо ты ўсё ж спаткаў духа, хоць заўсёды пярэчыш, што духі існуюць.

Моцна ўражаны Эдмунд нічога не адказаў на з’едлівы смех Ідаліі, адышоў з сумным тварам і цэлы дзень маўчаў. Неўзабаве пасля таго, прабавіўшы, паводле свайго звычаю, час у тым самым Замачку і ўжо вяртаючыся, я прыгадала пра забытую там кніжку, а пабачыўшы Эдмунда ў маёй гасцёўні, папрасіла, каб ён схадзіў па яе. Ён адразу пайшоў, але вярнуўся праз некалькі гадзін і быў так моцна збянтэжаны, калі аддаваў мне кніжку, што я запыталася, ці ён не захварэў, альбо ці не спаткаў зноў на тым месцы якога духа.

– Жартуе пані, – сказаў ён, – але ўжо пэўна, што там дзеецца нешта звышнатуральнае. Толькі я падняўся на пагорак, дык адразу ўбачыў белую постаць, якая, здаецца, амаль не дакраналася да зямлі, стоячы насупраць, дзе другі выхад з Замку. Ведае пані, што паміж месцамі, дзе можна ўвайсці і дзе выйсці, лічы, крокаў сто трыццаць. Яна стаяла так, што я мог

дасканала бачыць усю яе постаць, якая здавалася амаль празрыстаю і была ахутаная тонкім вэлюмам. Калі мінула першае здзіўленне, я хутка пабег да яе. Калі нас раздзяляла палова дарогі, постаць павольна павярнулася і, вельмі марудна ступаючы, на маіх вачах знікла. Я некалькі гадзін шукаў яе, але, як і першы раз, марнымі былі мае намаганні знайсці прычыну надзвычайнага відзежа.

– Ты захварэў, бедны Эдмундзе, – адказала я са шкадаваннем. – У адной нямецкай газеце я чытала, што нейкі чалавек, вучоны, доўгі час бачыў шматлікія постаці, якіх ніхто больш ня бачыў. Яму здавалася, што тыя з ім вітаюцца, звяртаюцца да яго і даюць парады. У іх таварыстве ён бачыў асобаў, што ўжо памерлі, і тых, што яшчэ жывуць, добра яму знаёмых і тых, каго ён ніколі не бачыў. І гэта было аднолькава – удзень і ўночы, як у пакоі, гэтак і на вуліцы. Часам тлум здаваўся яму гэткім вялікім, што ўсе заўважалі, як ён ціснецца ў кут, каб яго не раздушылі.

Гэтак было пакуль мудры доктар і добры яго прыяцель, даведаўшыся, не прыйшоў, каб паспрабаваць пераканаць, яго, што гэта – хвароба. Вучоны згадзіўся, каб прыяцель пачаў яго лячыць, пасля чаго ён некалькі дзён прымаў напоі для ахалоджвання, а потым яму моцна пускалі кроў. Падчас гэтае аперацыі яму здалося, што ціск у яго пакоі быў надзвычайны, а вопратка асобаў у тлуме мела колеры вельмі светлыя, нават зіхатлівыя. Але памалу ўсе постаці пачалі блякнуць, потым зрабіліся падобнымі да ценяў, а пад канец зусім зніклі. З таго часу нічога падобнага ён ужо не бачыў. Гэтае здарэнне, Эдмундзе, пацвярджае маю выснову, што ты, напэўна, хворы. Ці жадаеш, каб я паслала па доктара?

Эдмунд цярдліва слухаў усё да самага канца.

– Не, – сказаў ён, – я перакананы, што бачанае мною ўжо другі раз, не фантазія майго ўяўлення. Розум мой здаровы, а крыві ў мяне не больш, чым трэба.

– Дык ты па-ранейшаму перакананы, што табе там з’яўляецца нешта надзвычайнае?

– Я перакананы ў гэтым.

– Але чаму ж я нічога такога не бачу?

– Не ведаю, – адказаў Эдмунд, але раз гэта постаць з’явілася мне зноў у той самы час, паміж пятай і шостай, дык прыходзь пані гэтаю парою ў Замачак, можа, як я, убачыш гэту здань.

– Добра, – згадзілася я.

Назаўтра ў вызначаны час я загадала, каб нам занеслі туды каву, і мы – я, Ідалія і Эдмунд – пайшлі да Замачку. Але не паспелі мы падняцца на пагорак, як Эдмунд закрычаў: “Вось яна!” І маланкаю кінуўся бегчы. Праз хвіліну ён вярнуўся і сказаў збянтэжана:

– Ізноў я бачыў яе, амаль схапіў, але яна знікла, як цень.

– Хто? – выгукнулі мы разам.

– Хіба вы нічога не бачылі?

– Нічога, зусім нічога.

– Гэта дзіўная з’ява, але яна ніколі не была такою выразнаю. Якая цудоўная фігура, якія формы! Не, гэта істота не можа быць зямной жанчынай.

– Мы, Эдмундзе, – сказала я, – прысягаем, што нічога не бачылі, хоць старанна ўзіраліся туды, дзе, як ты запэўніваеш, бачыўся табе гэты незвычайны відзеж. Эдмундзе, мяне непакоіць твая галава.

Ідалія зарагатала.

– Вось, – сказала яна, – мужчыны нам прыпісваюць гэту слабасць – веру ў звышнатуральнае, а тут мужчына сярод белага дня бачыць здані.

– Ідалія! – адказаў Эдмунд пакрыўджана, – Мой розум ясны, а гэты смех гучыць здзекліва.

Мы зразумелі, што Эдмунд пакрыўдзіўся. Вярнуўшыся дадому, мы амаль цэлую ноч разблыталі гэта надзвычайнае здарэнне. З таго часу мы кожны дзень хадзілі ў Замачак, і рэдкі калі Эдмунд не бачыў здані. Ён ужо прывык і перастаў бегаць за ёю, але зрабіўся сумны і задумены. Мы амаль не размаўлялі ўжо ні пра што іншае, а толькі пра дзіўную постаць або пра здань у Замачку, гэтак мы называлі тую незразумелую з’яву, якую бачыў, аднак, пакуль толькі Эдмунд. Мінула каля двух тыдняў, як аднойчы, падыходзячы да зачараванага месца, Ідалія раптам страшна закрычала: “Вось яна!” і ўпала на зямлю. Мы падбеглі, твар у яе быў бялейшы за палатно, а з вачэй ліліся слёзы. Цяжка нам было яе падняць і давесці да дому. Калі яна ўжо здольная была гаварыць, мы запыталіся, чаго яна спалохалася.

– Прызнаюся, – казала яна дрыготкім голасам, – мяне варта ўпікнуць, што я здэкавалася з Эдмунда. – Здань, якую ён бачыць, з’явілася і мне. Яна была якраз такая, як яе апісвае Эдмунд.

– Дзіўна, – азваўся ён, – акурат сёння я нічога не бачыў.

– І я таксама нічога не бачыў і не чуў, – пачулі мы чужы голас. – Хоць я ляжаў на тым месцы, дзе гэта здань з’яўляецца, і якраз нада мною яна мусіла паўстаць.

Мы азірнуліся і ўбачылі суседа, які на ўласныя вочы жадаючы пераканацца ў тым, пра што было гэтулькі чутак, апрунуўся ў зрэб’е, пайшоў туды і, лежачы, чакаў некалькі гадзін, калі з’явіцца тая здань. Мы падзівіліся ягонаю адвазе. Сусед, хоць тым разам нічога не бачыў, прысягнуў усё ж падпільнаваць упартага духа, а мы прасілі, каб ён не пакідаў гэтай пахвальнай справы.

– Але, на жаль, – заўважылі мы, – з васпанам здарыцца тое самае, што з Ідаліяй.

– Напэўна, убачыш, але хто ведае, ці не будзеш ты пакараны за сваё бязвер’е, – дадаў Эдмунд. – Зірні на Ідалію, яна захварэла ад пярэпалаху, хоць спачатку і слухаць нічога не хацела.

– Але ж згадзіся, Эдмундзе, – спыніла я яго, – што мужчынам не ўласцівая памяркоўнасць. Раней ты ўсё аспрэчваў, а цяпер, наадварот, бязмежна легкаверны. Нядаўна ты называў веды пра духаў гарачкаю розуму, а тых, хто пра гэта пісаў, шкоднымі ашуканцамі, а цяпер сам мала таго, што прызнаеш іх існаванне, дык нават прыпісваеш ім чалавечыя слабасці, кажаш пра іх так, нібы, яны здольныя на помсту. Эдмундзе, сцеражыся, хутка ты і ў вурдалакаў паверыш.

– Ціха, ціха, – сказала Ідалія. – Я ўжо пераканалася, і лепш нам маўчаць пра гэтую таямніцу, бо не варта ў яе заглыбляцца.

– Чаму ж не?

– Я гэтаксама, як Эдмунд, мяркую, што наша ўпартая цікаўнасць можа наклікаць бяды.

Сусед развітаўся з намі, і, хоць кожны з нас пайшоў адпачываць, але спалі не ўсе. Эдмунд назаўтра прызнаўся, што ўначы доўга думаў пра незвычайны выпадак. Наступны дзень быў для нас днём цудаў. Мы, разам з некалькімі суседзямі, грамадою падаліся да Замачака, і сумненняў не засталася – дух паказаўся ўсім; адны сталі там у кола, іншыя падняліся ўгару, але ўсе бачылі тую постаць. Кругом чуліся воклічы, усе былі збянтэжаныя. Адны кінуліся да яе, іншыя замерлі, нібы ўкапаня, усе позіркі былі скіраваныя ў той бок. На духа гэта не мела ніякага ўплыву, ён павольна сышоў і на вачах ўсіх знік пад зямлёю, якая яго схавала. З таго часу ён паказваўся штодня, больш або менш, але яго можна было бачыць. Часам быў сярэдняга росту, часам – высокага і вельмі прывабны. Асмеліўшыся ды прызвычаіўшыся да гэтага госця, мы з ім заводзілі гаворку, клікалі яго, але ён не азваўся. Заўсёды на тым самым месцы, заўсёды маўклівы, заўсёды дзіўным чынам здольны знікаць проста на вачах, ён заставаўся для нас неразгаданай загадкаю.

Эдмунда апанавала меланхолія, і я занепакоілася за яго здароўе. Юнаком ён моцна кахаў маладую і прыгожую кабету, якая заўчасна памерла, дык распаленая фантазія навяла яго на думку, што, можа, гэта менавіта яна з'яўлялася яму. Неўзабаве плён фантазіі зрабіўся для яго ўлюбёнаю істотаю. Ён нецярпліва чакаў цудоўную гадзіну, ніколі не сыходзіў раней і заўсёды вяртаўся яшчэ больш засмучоны. Адноўчы ўвечары, калі кожны з нас сядзеў заглыблены ў свае думкі, мы пачулі гукі гітары. Ва ўсім доме не было падобнага інструменту. Моцна здзіўленыя мы замерлі і пачулі наступныя словы, якія спяваў нам вельмі прыемны голас:

Wszystkim żywiółóm, o przyjazna noco!  
Ukryway bytność moią twoim cieniem,  
Niech wszystkie twory uśpione twą mocą  
Nieprzebudzone zostaną mym pieniem.  
Głuche milczenie nakaż przyrodzeniu,  
Niech iedna w całym ia czuwam stworzeniu.



O tey solenney i okropney porze,  
O kтórey duchy zstępuią na ziemię.  
Włąkam w tym mieyscu, aż dopóki zorze  
Swym światłem ludzkie nie oświeci plemie.  
Me udręczenie póty się nie skończy,  
Póki kochanka duch z mym się nie złączy.

O wy śmiertelni, których iest mniemanіem!  
Że miłość w grobie kończy się koniecznie,  
Niech los moy będzie dla was przekonaniem,  
Że ten sentyment trwać powinien wiecznie.  
Ty, który płaczesz śmierć niewczesną moią,  
Bądź pocieszony – ieszcze będę twoią.

– Што за голас! – выгукнуў Эдмунд, калі песня, што нас зачаравала, скончылася.

Гэты здарылася якраз тады, калі Эдмунд сядзеў пад вакном, дзе добра было чуваць голас і гукі гітары. Ён хацеў выглянуць праз вакно, але яно было прыкрытае аканіцаю. Пасля гэтага прагучала некалькі акордаў і глыбокіх журботных уздыханняў, і ўсё скончылася. Мы выбеглі на двор, але, акрамя начных вартаўнікоў, там не было ніводнай жывой істоты. Мы бегалі па дзядзінцы, у садзе, вакол дому, але нідзе не было ніякага следу, які б тлумачыў гэту таямніцу. Іншыя людзі ды прыслуга таксама чулі голас ды гукі гітары, але нічога ня бачылі, усе думалі, што гэта грае адна з нас.

– О, Божа! – прамовіў засмучаны Эдмунд. – Што ў гэтым доме робіцца! – і, нібы ў забыцці, ён замармытаў нешта. Мы здолелі пачуць толькі: “Тэрэза! Чулівая Тэрэза! Чакай... Неўзабаве мы спаткаемся...”

Гэткая ўзрушанасць моцна нас занепакоіла, ягонья мроі, нібы да яго вяртаецца дух каханай, маглі каштаваць яму жыцця. Мы вырашылі скіраваць яго розум на іншы шлях, каб ён ізноў заняўся разгадвааннем здарэння і перастаў абуджаць былыя пачуцці, робячы шкодныя для свайго здароўя высновы.

– Паслухай, Эдмундзе, – сказала я, – гэта здань, гэты энк, гэты спеў, які гучаў сёння пад вакном, бяруць пачатак ад забабонах людзей, якія не разумеюць, што адбываецца. Усе гэта ўчынілі мы, я з Ідаліяй.

Эдмунд зарагатаў:

– І вы маглі падумаць, нібы мне не відаць ашуканства ў вашых вачах. Так, вы здольныя чараваць, але вашы чары – у вачах ды характары. Дазвольце мне прасіць вас аб большай пашане да мяне. Як вы маглі меркаваць, што забава можа цягнуцца гэтак доўга, ды яшчэ забава зладжаная кабетамі! Вы самі даўно выдалі б сакрэт, каб былі яго стваральніцамі. Але ж я бачу смутак на вашых тварах. Дзеля чаго ж вы гэта падстроілі? Вам страшна, што мяне адолее меланхолія, каб я раптам не памёр... Стаўцеся больш паважна да мужчынскага розуму, мы здольныя

трываць жыццёвыя прыкрасці можна і цярпліва. Здані ды жахі існуюць толькі для жанчын, а вы не забывайце, што я – мужчына.

Пасля гэтай гаворкі мы вырашылі, што марна шукаць пацяшэння для ягонага розуму. Усё мусіла само вырашыцца з цягам часу. Мы нічога не адказалі Эдмунду, а здань з'яўлялася, як звычайна, але ўжо зноў не кожны дзень, а раз-пораз. А ў тыя дні, калі яе не бачылі, заўсёды нешта чулі.

У адну пагодную ноч мы сядзелі каля дома ў вельмі прыемнай атмасферы, водар, які мы адчувалі, быў лепшы за той, што нараджаюць фантазіі жыхароў Азіі і нават Аравіі. Захапленне дасягнула вышэйшай кропкі, калі мы зноў пачулі акорды гітары і той самы голас з вышыні, нібы з аблокаў, спяваў чулівыя словы:

Przedwiecznych duchow wy mnogie szeregi!  
Z waszych roskoszy na czas oderwana  
Doznaię czuciów, miłości potęgi,  
Byłam szczęśliwą, tu byłam kochaną.  
Córce powietrza, którey otwarte są Nieba,  
Na smutnym tym okręgu szczęścia szukać trzeba.

– Не, гэта немагчыма вытрываць! – выгукнуў Эдмунд.

Мы маўчалі. Шукаць, адкуль гучаў голас, не мела сэнсу, бо ён выразна чуўся ў паветры над нашымі галавамі. Спакуслівая, поўная водару атмасфера, ціхая ноч з безліччу запаленых Богам зорак на небе, прачулы голас, які кранаў душу, містычныя словы нябачнага, а хутчэй, паветранага спевака, і потым – урачыстае маўчанне, – усё гэта настроіла нас на паэтычны лад. Кожнаму з нас хацелася ўкленчыць і ўшаноўваючы тую Усёмагутную Сілу, што здольная была гэтак улагодзіць сэрцы смяротных. О, невытлумачальная раскоша, што жывіць пачуцці сваімі дарамі! Не! Душы халодныя і самадастатковыя, вы ніколі не здолееце адчуць гэтага. Для вас усё прыгожае, кранальнае і чулівае ў прыродзе страчана. Вы не жывяце, вашае існаванне падобнае на расліннае, бо на доўгай і пакручастай сцежцы жыцця няма ўзрушэнняў, няма разнастайнасці. Для скаваных лёдам пачуццяў наканавана нязменнасць. А калі прызначаны ўсім канец перарве нітку дзён, сведка вашага скону не заплача над вашаю труною, не знойдзецца спагадлівага сэрца, каб пакласці кветкі на вашу магілу, ніхто не сагрэе гарачаю слязою халодны камень над парэшткамі вашымі! Ніхто вас не кахаў, бо вы нікога не кахалі! Вы жылі, але нічога не адчувалі. Вы прамінулі, і ніхто вашай прысутнасці не запомніў. О, чуласць! Святая цнота пачцівых сэрцаў. Чым была б прырода без цябе? Створанае засталася б недасканалым, Бог завяршыў табою свой дар. З Табою і дзякуючы Табе мы шчаслівыя.

Прасякнутыя такім настроем мы пайшлі адпачываць. Перапоўненай уражаннімі душы бракуе слоў. Неўзабаве сон змружыў нашы павекі. Безліч сноў, бязважкіх прывідаў дзённых здарэнняў і салодкіх мрояў,

цешылі нас сваёй прыемнай аблуднасцю. А калі сонца разагнала змрок ночы, дык тое здарэнне, нібы працяг начных мрояў, калі спіць розум, мы палічылі за сон.

Гэткая колькасць звышнатуральных з'яў прыцягнула ўвагу ўсяе ваколiцы. Шмат хто ехаў да мяне, каб толькі пабачыць твая цуды. Кругом размаўлялі выключна пра здань у З... Адночы Эдмунд, здаецца, апрытомнеў.

– О Неба! – выгукнуў ён, – нічога б не пашкадаваў, каб сюды прыехаў абазнаны тэолаг, а лепш, фізік! Не паспеў ён гэта сказаць, нібы твая словы мелі чарадзейную сілу, мы пачулі грукат колаў. Пад'язджае каляска, а з яе выходзіць ксёндз П... – чалавек, у якога якраз былі якасці жаданья Эдмундам. Той нават не даў чалавеку павітацца з гаспадыняю, а пачаў апавядаць пра здарэнне, якое ўжо цягам пяці або шасці тыдняў было мясцовым дзівам. Мудры і разважлівы вучоны слухае з усмешкаю, потым пытаецца ў нас, ці гэты малады чалавек не з'ехаў з глузду. Наш адказ прымушае вучонага задумацца, і ён просіць падаць каляску, бо адчувае сябе змораным, каб пайсці туды пехатою. Яго жаданне выкананае, але ён, калі трапіў на месца, нічога там не бачыць. Ён шукае фізічныя прычыны, ці не маглі ўвесці ў зман якія-небудзь аптычныя эфекты альбо выпарэнні, але нічога такога няма. Ён старанна высвятляе, дзе дакладна знаходзіцца тое месца, даследуе гай, грунт, корпаецца ў зямлі, можа знойдзецца штосьці, здольнае да выпраменьвання ў гэтакі спосаб. Нічога ён не знаходзіць і вяртаецца здзіўлены, бо сумняецца, але ветлівасць не дазваляе яму выказаць свайго меркавання. Ён распытвае людзей, просіць, каб Ідалія яшчэ раз падрабязна расказала тое, што Эдмунд распавёў яму ўжо шмат раз, але ад гэтага яшчэ больш заблытваецца. Урэшце, ён абвясчае, што застанецца з намі на некалькі дзён, каб даследаваць гэты незвычайны і незразумелы выпадак. Назаўтра, якраз у пару, калі з'яўляецца дух, ён бярэ ў спадарожнікі ўсіх, хто ёсць у доме. Па дарозе шаноўны муж пачаў нам выкладаць свае погляды:

– Рэлігія, – кажа ён, – загадвае нам верыць, што душы, адлучаныя ад цела, патрабуюць нашых малітваў. Касцёл вучыць нас прасіць Бога, каб Ён зменшыў іхнюю кару і хутчэй забраў да сябе. Трэба маліцца, а духам няма чаго нагадаць нам пра наш абавязак, бо пачцівы чалавек сам выконвае яго, а таму, хто не вызнае рэлігіі, марна прыгадваць. У Святым Пісьме ёсць падобныя прыклады, але цяпер Богу гэтыя цуды не патрабуюцца. Ён даў нам праўдзівую рэлігію, адкупіў нас Сваёю крывёю. Гэтыя цуды паклалі канец іншым, не трэба, каб Бог змяніў прыроду, мы і без таго можам жыць у цноце.

Гэтыя заўвагі не падабаліся ні Эдмунду, ні тым, хто гэтак доўга назіраў з'яўленне духа. Вучонаму запярэчылі, а мы з Ідаліяй ішлі поруч у глыбокім задуменні. На нашых тварах быў відаць выразны смутак, Эдмунд заўважыў гэта і па-свойму растлумачыў. Урэшце мы апынуліся ў Замачаку.

Ксёндз П... і Эдмунд ішлі паперадзе, дух з'явіўся, як звычайна, і, як звычайна, знік з вачэй за дзесяць крокаў ад ксяндза П..., які хутка пабег услед за ім.

Уражаны ксёндз П... нічога не казаў, здавалася, ён не разумеў прычыну таго, што ўбачыў. Ён адышоў ад таго месца, сеў пад буданом і зноў пачаў распытваць падрабязнасці. Стомленыя людзі паразбягаліся, было ціха, толькі чуваць было голас вучонага і адказы Эдмунда. У задуменні я спусцілася з пагорку, з таго самага, дзе з'яўляўся і дзе гэтак дзіўна знікаў дух. Як толькі я апынулася ўнізе, мой крык пачулі ўсе, не толькі ксёндз П..., Эдмунд, Ідалія, але і тыя, хто хадзіў вакол Замачка ды гутарыў пра столькі раз бачанае на ўласныя вочы. Калі ўсе падбеглі да мяне, я паказала ім канец дошкі, пакрыты, як здавалася, дзірванам.

– Нешта там мусіць быць пад гэтай дошкай, – сказала я. – У падобных варунках нічога нельга пакінуць па-за ўвагаю.

Эдмунд падсунуў свой кій пад дошку, якую я яму паказала.

– Божа! – выгукнуў гэты чалавек, які нядаўна яшчэ ні ў што не верыў, а цяпер калаціўся ад невытлумачальных дзівосаў.

– Божа Ўсёмагутны! Што ж... мы... тут... знойдзем.

Ён уздзірае верхні слой, пад якім відаць пастку. Яма адкрываецца, а там – постаць, уся белая... Яна працягвае рукі, твар яе скажоны канвульсіямі. Дрыготкім голасам Эдмунд закрываў:

– О, неба! Што я бачу?

Тут ён адкідае вечка. На момант ён паддаецца здзіўленню і страху, але апаноўвае іх. Ён бачыць празрысты вэлюм, дакладна сатканы чалавечай рукою, здзірае яго з тае постаці і адкрывае... Што? Прыгожую галоўку, але галоўку, якая належыць смяротнай жанчыне, словам, ён пазнае Марцысю, зграбную гувернантку Ідаліі. Усе зарагаталі. Ксёндз П... рагатаў разам з намі. Эдмунд ачуньвае і смяецца разам з усімі.

– Прабачце, пане, – кажу я шаноўнаму ксяндзу П..., – прабачце, што зрабілі вас сведкам гэтага дзіцячага жарту. Я ледзь стрымлівалася, каб не адкрыць вам усё яшчэ ўчора. Нястомная актыўнасць Эдмунда не дала нам і хвіліны часу. Мая віна, што вы не былі папярэджаныя. Але мы меркавалі, што раз Эдмунд не даў нам часу, каб адкрыць праўду, дык здарэнне гэтае вас забавіць, і побыт у вёсцы не будзе нудны.

– Ня гневайся, Эдмундзе, – сказала Ідалія, – але ж мы няраз папярэджвалі цябе, што адпомсцім.

– За што ж гэта? – запытаўся ксёндз П...

– Ужо гатовая кава, – сказала я, – хадзем, а потым мы раскажам шаноўнаму сябру прычыну помсты, мэтаю якое, аднак, была забава.

Калі мы ўсе селі за стол, а чэлядзь выйшла, ксёндз П... і Эдмунд зноў пачалі прасіць мяне расказаць, як мы здолелі гэтак доўга трымаць усіх у перакананні, што дух сапраўды з'яўляецца амаль штодня і заўсёды ў тым самым месцы.

– Вельмі проста, – адказала я. – Выкапаная яма, па-майстэрску зроблены схоў, гэтак удала замаскіраваны дзірванам, што яго было не адрозніць ад зямлі. Вось і ўвесь механізм. Дзве дзяўчыны рознага росту па чарзе выконвалі ролю духа. У празрыстым уборы здалёк яны выглядалі незвычайна, а неаднолькавы іх рост ствараў эфект разнастайнасці, які ўзмацняўся сілаю ўяўлення. Яны прыходзілі й сыходзілі тою дарогаю, якою не карысталіся. Усё зроблена сакрэтна, дзеля чаго я выкарыстала двух мужчын і пяць кабет. Пяць кабет! Чуеш, Эдмундзе, гэта павінна табе давесці, што наш пол умее гэтаксама добра захоўваць таямніцы, як і ваш. Гэтак усё было зроблена, а цяпер я раскажу прычыну нашае помсты. Эдмунд даводзіў, што ў нас адсутнічае здольнасць маўчаць, што мы схільныя верыць у звышнатуральнае, што мы не маем ні дастатковае сталасці розуму, ні дастатковае адвагі, каб шукаць крыніцы з’яваў, на першы погляд незразумелых. Гэтым здарэннем мы пераканалі не толькі Эдмунда, але і ўвесь мужчынскі род, што мы ўмеем маўчаць, што і самі мужчыны, гэтак, як і мы, схільныя верыць у з’яўленне духаў, што, калі абуджаецца іхняя фантазія, дык яны не шукаюць сутнасці, а лёгка даюць спакусіць сябе прывідам.

Надышоў час, каб людзі абодвух полаў пагадзіліся між сабою. Кабеты ці мужчыны, у нас ёсць аднолькавыя рысы і недахопы. Мы рознімся толькі полам і, не маючы прэтэнзій адно да аднаго, мусім шанаваць вартае пахвалы, а памылкі адно аднаму прабачаць. Мне застаецца яшчэ растлумачыць, што за дух спяваў пад вакном на свежым паветры. Гэта нішто іншае, як спявачка, якая, ходзіць разам з мужам і зарабляе гэтак на хлеб. Я затрымала яе ў сябе, таемна навучыла той песні, якую яна і выканала вячэрняю парою. Калі яна праязджала тут наступным разам, дык спявала ўжо не пад вакном, як здавалася ўсім, хто слухаў, а стоячы каля коміну на даху, гэта лепшы доказ, што дастаткова простых спосабаў, каб збіць розум з тропу, калі ў гэтым дапамагае сіла ўяўлення. Гэтая гісторыя, што адбылася на вачах столькіх сведак, можа, разышлася б па свеце і памножыла б колькасць падобных цудаў, таксама неабгрунтаваных, але мы не хацелі, каб былі падставы для перабольшванняў, бо сведчанні гэтых, як мы, асобаў маглі б прымусіць жахацца не адзін здаровы розум. А перадусім спагада Твая, Пане, і пашана, якой мы Табе завінаваціліся, прыспешылі нас спыніць гэтую забаву. Даруй, Эдмундзе, і згадзіся, што гэты жарт не раз абудзіў у табе прыемныя летуценні, а сентыментальныя душы іх з лёгкасцю зразумеюць.